

Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar

Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun, Pınar Bilgin (Der.)
(İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015) ss. 272

Değerlendiren: Selma Bardakçı*

“Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar” adlı çalışma, özellikle Soğuk Savaş dönemiyle birlikte Türkiye’de etkisini ve popülaritesini oldukça artıran güvenlik merkezli klasik jeopolitik yaklaşımı, eleştirel jeopolitiğin yöntemleriyle derinlemesine analiz eden bir kitap olarak literatürdeki yerini almıştır. Kitap dokuz makaleden oluşmaktadır. Bu makalelerin ana noktası ve çalışmanın özünü oluşturan fikir; Türkiye’de devlet merkezli klasik jeopolitik anlayışın uzun yıllar boyunca egemen olması ve sorunların çözümü konusunda coğrafi determinizme dayanan bu anlayışın bir ideoloji haline dönüşerek belirli aktörler aracılığıyla kutsallaştırılmasıdır. Bu kutsallığın karşısında farklı seçeneklerin ve inanışların da var olabileceğini göstermeye çalışanların buluşma noktası olan eleştirel jeopolitik yaklaşım bu çalışma içerisindeki yazarları biraraya getiren ortak bir perspektif olmuştur.

Türkiye’nin coğrafi konumunu ve kimliğini tanımlamak için kullanılan tüm kavramlar siyasal ve toplumsal olarak bir inşa sürecinden geçmektedir. Jeopolitik söylemler etrafında iktidarların kendi siyasalarını meşrulaştırmak için coğrafyayı bir kader olarak kabul ettiği, bunun sonunda pek çok farklı jeopolitik Türkiye tahayyülünün tarih içerisinde iç içe geçtiği ve bir

* Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul; e-mail:selmabardakci@gmail.com

güç mücadelesi halinde olduğu kitabın vurguladığı önemli noktalardandır. Çalışma; “ Türkiye Dünyanın Neresinde? sorusuna verilen cevapların hangi ideolojik tasavvurların temsili olduğunu ve bu tasavvurların hangi aktörler tarafından nasıl inşa edildiğini göstermesi açısından okuyucuyu tatmin edici bir içerik sunmuştur.

Yeşiltaş ve Durgun’un giriş makalelerinde; eleştirel jeopolitik perspektifinden yararlanılarak klasik jeopolitiğin sorunları ve kısıtları analiz edilmiştir. En önemli sorun olarak ise jeopolitiğin “bilimsel gerçeklikleri yansıtan bir ideoloji” olarak değer görmesi ve farklı siyasi düşüncelerin şeklini alarak devletin tüm vücuduna nüfuz eden bir “ilim” iddiasıyla ortaya çıkmış olması gösterilmiştir. Türkiye’de hakim bir paradigma olarak en son örneğini Prof.Dr. Ahmet Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* adlı çalışmasında gördüğümüz klasik jeopolitik gelenek içerisinde yer alan jeopolitik söylem Türkiye tarihinde sadece belli siyasi gruplar tarafından kullanılmamıştır. Yazarlar; Kemalist jeopolitik, Türkçü- Milliyetçi jeopolitik ve İslamcı – Muhafazakar jeopolitik olarak üç farklı modelden bahsederler. (ss.18) İdeolojik olarak birbirinden farklı olan bu grupların, Türkiye’nin konumu ile ilgili kendi inandıkları jeopolitik tahayyülü somutlaştırmak için kullandıkları söylemler farklı da olsa, hepsinin ortak noktası coğrafyanın ülkelerin kaderlerini belirlediğine dair yaptıkları vurgudur.

Klasik jeopolitik yaklaşım; çok taraflı ve çoğulcu bir aktörler birimi etrafında hareket etmemektedir. Jeopolitik konusunda akıl yürütebilecek ve devletin politikalarını şekillendirebilecek kesimler çoğunlukla devlet merkezli bir anlayışa sahip, homojen, ayrıcalıklı bir karar vericiler grubu olmuştur. Çünkü onlara göre gerçek tek ve tartışılmazdır. Ortada olan tek gerçek ise; Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasal coğrafya ve bu siyasal coğrafyanın dikte ettiği politikalarıdır. Karar vericiler bir veri olarak gördükleri coğrafi konumdan yola çıkarak kendi Türkiye tahayyüllerini gerçekleştirmek ve jeopolitik söylemlerle beraber bu tahayyüllerini somutlaştırarak bir iktidar pratiği haline dönüştürmek, politikalarını meşrulaştıracakları bir zemin oluşturmak isterler. Eleştirel jeopolitik sayesinde bu karar vericilerin ülkenin jeopolitik gerçeklikleri karşısında uygulamaya koydukları politikaların başarısızlığı halinde sorumluluklarından kaçmak için günahlarını yine jeopolitik gerçekliklere yükledikleri görülmektedir.

Pınar Bilgin’in kaleme aldığı makalede; jeopolitik yaklaşımın nasıl

kutsallaştırıldığı, bilimsellik atfedilerek tartışma götürmez hale getirildiği ve sonunda “jeopolitik dogma” olarak Türkiye’nin dış ve iç siyasetinde uzun yıllar boyunca güvenlik eksenli bir anlayışın hâkim olmasına neden olduğu anlatılmaktadır. Türkiye’nin coğrafi konumunun gerektirdiği şekilde önceden belirlenmiş ve değişmez olan gerçek temel alınarak politikaların üretilmesi gerektiği “jeopolitik dogma”nın önemli özelliklerindedir. Bu düşünceye dayanarak; Türkiye’de siyasetin hükmü göz ardı edilmiş ve asıl temel alınması gerekenin coğrafyanın şekillendirdiği bilimsel politikaların olması gerektiği ordu tarafından üretilmiştir. Makalede sadece belli bir kesimin siyasi amaçlarını meşrulaştırmak için jeopolitiği kullandığı iddiası da doğrulanmamaktadır. Türkiye’de var olan sorunların çözümü ve jeopolitik endişelerin giderilmesi noktasında pek çok siyasi aktör jeopolitik söyleme ihtiyaç duymuş ve eylemlerini meşru kılacak zeminin şartlarını oluşturmaya çalışmıştır.(s.52)

Murat Yeşiltaş’ın; farklı yaklaşımlara sahip oldukları bilinen üç Genel Kurmay Başkanı’nın, (Başbuğ, Büyükanıt ve Koşaner) “Türkiye’nin güçlü bir ordu tarafından korunmaya muhtaç olduğu ve tehlikeli bir coğrafya üzerinde bulunduğu” önkabulüyle yaptıkları açıklamalarla başlayan makalesinde; Türkiye’deki güvenlik kültürünü sürekli ve yeniden üreten bir aktör olarak ordunun jeopolitik üretimi içerisindeki rolü analiz edilmiştir. Ordunun Türkiye siyasetini ve sorunlarını açıklamada kullandığı yöntemi “jeopolitikleştirme” olarak tanımlayan Yeşiltaş; ordunun jeopolitiği Türkiye’nin güncel siyasi meselelerini açıklamada kullandığı ve eylemlerine meşruluk kazandırmak amacıyla başvurduğu bir araç olarak gördüğünü de vurgulamaktadır. (ss.66) Örneğin Kürt sorunu uzun yıllar boyunca TSK’nın yayınladığı metinlerde bir güvenlik sorunu olarak anlatılmış, Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konumdan dolayı Türkiye’yi karıştırmak isteyen güçlerin, milli birlik ve beraberliği bozmak için kurguladıkları bir durum olarak ortaya konmuştur.

Devlet merkezli klasik jeopolitik yaklaşımın söylemler üreterek bunları bir iktidar pratiği haline getirmesinde önemli rollerden biri de eğitim sistemine düşmektedir. Toplumun zihinsel inşası ve dönüşümü, devletin en önemli aygıtlarından biri olan okullar aracılığıyla sağlanır. Bu kapsamda Sezgi Durgun, okullarda verilen coğrafya eğitimini formel jeopolitiğin bir ifadesi olarak tanımlamıştır. (ss.97) Türkiye’nin kuruluşundan bu yana okul coğrafyasındaki Türkiye anlatılarında farklılıklar olsa da sürekliliği tem-

sil eden temel nokta; Türkiye'nin sahip olduğu hassas coğrafya ve iç-dış düşmanların sürekli tehdit olarak yer alması sebebiyle güçlü bir ordunun gerekliliğidir. Türkiye'deki siyasi atmosfere ve farklı ideolojideki grupların iktidarı devralmasıyla birlikte Türkiye'nin konumlandırılması ile ilgili coğrafya kitaplarına farklı tanımlar yansımıştır. Örneğin; 1940'lı yıllardan itibaren coğrafya ders kitapları okul coğrafyası, Türkiye'yi bir köprü ülke olarak konumlandırırken 2000'lerin ortasından itibaren iktidarın siyasi duruşunu da yansıtan "merkez ülke" metaforu ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu merkez ülke olma karakteri iç politikada farklı kimliklerin tanınması ve çok kültürlü bir topluma referans verirken, dış politikada ise bölgesinde aktif küresel bir aktör olma halini, ifade eder. Ebru Thwaites Diken'in makalesinde de belirttiği gibi bu dönemde Türkiye "Doğu" ile "Batı" arasında bir köprü olmaktansa (ss.196), bölge ülkeleriyle entegre ve model bir ülke olma durumunu yansıtmaktadır. Bu vesileyle; okul coğrafyasının devleti yönetenlerin jeopolitik zihniyetlerini yansıttığını ve pekiştirdiğini görebiliyoruz.

Daha önce de vurgulandığı gibi Türkiye'nin kuruluş yıllarından itibaren "iç ve dış düşmanlar" söylemiyle beslenen siyaseti, devletin yönetimi ve idaresi konusunda orduya bu alanda hareket edebilmesi için meşru bir zemin hazırlamaya yardımcı olmuştur. Gencer Özcan'ın ilgili makalesinde; Türkiye siyaseti içerisinde yıllara göre değişiklik gösteren, ancak çoğunlukla özgürlüklerin kısıtlanması ve güvenlik odaklı bakışım sürdürülmesi sonuçlarını doğuran jeopolitik söylemin bir iktidar pratiği haline getirildiği görülmektedir. Özcan'ın makalesinin önemli noktalarından biri jeopolitik söylemin iç siyasette oluşturduğu anormal durumdur. Genelde jeopolitik konuşulurken dış politika ve bölgesel sonuçları dikkate alınırken, Özcan'ın makalesinde askerlerin sahip olduğu jeopolitik söylemin Türkiye'nin demokrasisine olan etkisi örneklendirilmiştir. Başbakan Nihat Erim; Türkiye'nin jeopolitik konumunu "dünyanın en tehlikeli bir noktası" olarak tanımlarken, 1961 Anayasası'nın getirdiği hakları bir lüks olarak değerlendirmektedir. (ss.134) Bu gibi jeopolitik söylemler sonucunda; Türkiye siyasetinde ordu önemli bir aktör olarak ortaya çıkmış ve bu söylemler çerçevesinde hareket etmeyenler "vatan haini" olarak nitelendirilmiş böylece demokrasinin kesintiye uğratılmasına zemin hazırlanmıştır. Jeopolitik söylemin Türkiye'de güvenlik kültürünün toplumsallaşmasında ve güvenlik karşısında özgürlüklerin askıya alınmasında sahip olduğu araçsal rol bu makalenin önemli bir tespittir.

Eleştirel jeopolitiğin önemli dallarından biri olan popüler jeopolitik yaklaşım; Lerna Yanık'ın makalesinde popüler kültür öğelerini açıklamakta kullanılmıştır. Türkiye ile ilgili farklı jeopolitik tahayyüllerin varlığına dikkat çeken ve bu tahayyüllerin belli dönemlerde popüler kültür üzerinden vücut bulduğunu anlatan yazar, Kurtlar Vadisi Irak filmi ve Fatih Akın, Orhan Pamuk gibi isimlerin eserleri üzerinden “jeopolitiğin gündelik yansımalarını” ortaya koymuştur. (ss.160) Popüler kültür alanında ortaya koyulan bu eserlerin temsil ettiği ideolojilerin veya kimliklerin büyük ölçüde farklı olduğu görülmektedir. Kurtlar Vadisi Irak filmi, dönemin siyasi elitlerinin de Türkiye'yi konumlandığı jeopolitik zihniyet ile paralellik gösteren Ortadoğu bölgesinde bir “düzen kurucu” ülke modelini, popüler kültür aracılığıyla pekiştirmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu zorlu coğrafyanın ve imparatorluk bakiyesinin, Türkiye'ye özel bir misyon yüklediği inancı bu film aracılığıyla yeniden üretilmiştir. Fatih Akın ve Orhan Pamuk'ın eserlerinde ise; Türkiye'nin çokkültürlü kimliğine, hiçbir coğrafyaya ait olmama durumuna ve arada kalmışlığına vurgu yapılmaktadır. Yanık'ın bu makalesi; Türkiye'nin kimliği ve konumu ile ilgili pek çok farklı hikâyenin popüler kültür aracılığıyla toplumsal düzlem üzerinde iç içe girdiğinin somut bir göstergesidir.

Türkiye'de klasik jeopolitik anlayıştan yola çıkılarak çoğu zaman iç ve dış siyaset ayrımı muğlaklaştırılmıştır. Bunun en başarılı örneklerinden biri Behlül Özkan'ın makalesine konu olan Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs meselesi; 1950'li yıllarla birlikte “milli dava” adı altında devlet aygıtları tarafından topluma benimsetilmeye çalışılmıştır. Yazar, Kıbrıs meselesinin farklı ideolojik söylemler etrafında nasıl bilimselleştirildiğini, Kıbrıs politikasını toplumun tüm kesimleri gözünde meşru hale getirebilmek ve üzerinde tartışma açılmayacak bir konu haline getirmek için ortaya atılan “doğallaştırılmış jeopolitik” söylemleri incelemiştir. (ss.207) Türkiye'deki iktidar grupları tarafından adeta bir iç politika meselesi haline getirilen Kıbrıs, Türkiye'ye olan coğrafi yakınlığı ve tarihi bağlarından dolayı vazgeçilemeyecek bir dava olarak Türkiye siyasetindeki yerini almıştır. Bu makalede de görüldüğü gibi coğrafi determinizm ve coğrafyanın politika karşısındaki üstün olma durumu uzun yıllar boyunca dış politikada ve günümüzde de devam eden Kıbrıs meselesinde önemli bir rol oynamıştır.

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin dış politika ajandasında önemli bir yer tutan Avrasya coğrafyasının kapsamı ve sınırları Türki-

ye'deki farklı siyasi düşünceler tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Erşen makalesinde; formel jeopolitik açıdan Avrasya coğrafyasının üç farklı şekilde idealize edildiğine işaret etmiştir. (ss.251) Örneğin; Avrasya coğrafyası; 2000'lerde askerlerin farklı çekinceleri sebebiyle destekçisi olmadıkları Avrupa Birliği reformları karşısında, alternatif olarak gördükleri bir coğrafya olarak karşımıza çıkarken; bugün AK Parti'nin Türkiye'yi merkez ülke olarak değerlendiren jeopolitik yaklaşımı Avrasya'yı Osmanlı mirası düşüncesi altında geçmişten gelen bir verili coğrafya olarak tanımlamaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi Avrasya pek çok farklı kesim için alternatif bir coğrafi temsil olurken bu coğrafi temsile onları yönlendiren nedenler ve kimlikler farklılık göstermektedir. Avrasya'yı Türklük vurgusuyla okuyanların yanı sıra İslam dünyası merkezli bir gelenekten beslenen Avrasya yorumları da özellikle 2000'li yıllarla birlikte ön plana çıkmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de bulunan pek çok farklı aktör, jeopolitiğin unsurlarına sarılarak politikalarını meşrulaştırma ve sahip olduğu etki alanını koruma imkânı bulmuştur. Türkiye'de jeopolitiğin bu kadar tartışılmaz ve kutsal olduğu vurgulanırken, bu "tek gerçeklik" ile ilgili birçok farklı ve çatışan Türkiye temsilinin var olduğunu göstermesi de kitabın önemli katkılarından biridir. Çalışmada da vurgulandığı üzere; Türkiye'yi yönetenler tarafından coğrafya temel alınarak yapılan açıklamalar çoğu zaman kurtarıcı bir görev görmüş ve aktörlerin jeopolitik söylemler etrafında politikalarını meşrulaştırmak amacıyla kullandıkları bir araç olarak güncel ajandalarında her zaman yerini almıştır.

Kitap içerisinde ele alınan konular Türkiye'de varolan hâkim ideolojileri, bu ideolojilerin oluşturduğu jeopolitik tahayyülleri ve dönemin ruhunu anlamak açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. 2000'li yılların ortasından itibaren özellikle dış politikada güvenlik eksenli yaklaşım zemin kaybetse de klasik jeopolitik yaklaşım bugün Türkiye'nin bölgesel konumunu belirlemede ve buna uygun politikaların üretilmesinde kayda değer bir ilgiye sahiptir. Artık ordunun ülke siyasetinde yer almıyor olması, bu, devlet ve güvenlik merkezli jeopolitik yaklaşımların sona erdiği anlamına gelmez. Özellikle güvenlik – özgürlük ikilemi açısından günümüzde yapılan tartışmalara ışık tutması açısından jeopolitik söylemin geçmiş muhasebesi yapılarak bugünün jeopolitik söylemleri analiz edilmeye çalışılmalıdır. Kitapta yapılan tüm tartışmalar bugünün güncel tartışmalarını eleştirel jeopolitiğin ışığında değerlendirme imkânı sağlamakta ayrıca gelecek çalışmalar için de bir kapı aralamaktadır. Günümüzde özellikle Ortadoğu bölgesi-

nin geçirdiği transformasyon, Rusya'nın sahalara geri dönüşü, Amerika'nın göreceli olarak dünya siyasetinde azalan etkisi, Asya'nın ekonomik olarak yükselişi, Avrupa Birliği'nin varolma sorunsalı gibi gelişmeler Türkiye'nin karar vericilerine yeni jeopolitik söylemleri ve pratikleri oluştururken kullanacakları zengin bir menü sunmaktadır. *“Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar”* bu değişimlerin ortaya çıkaracağı yeni jeopolitik söylemleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek ve Türkiye'nin dünya coğrafyasındaki konumunu mitlerle, popüler kültürle, akademiyle inşa etmek isteyen aktörleri analiz etmek isteyenlerin mutlaka başvurması gereken bir çalışmadır.